

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ευρώπη βιώνει πολιτική αναταραχή. Το «ποτέ ξανά» επισκιάστηκε από τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, η δημοκρατική οπισθοδρόμηση απειλεί τα θεμέλια των φιλελεύθερων δημοκρατιών μας και η άνοδος του λαϊκισμού και του εξτρεμισμού θέτουν σε κίνδυνο την ευημερία, την ελευθερία και τη σταθερότητα που, ίσως πρόωρα, θεωρήσαμε δεδομένες. Πράγματι, η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων και η κοινή εστίασή τους στον εθνικισμό, η διαπόμπευση των «εξω-ομάδων» και η προτεραιότητα που δίνεται στους «αυτόχθονες» κατοίκους σε τομείς όπως η πρόνοια και οι κοινωνικές υπηρεσίες, έχουν προκαλέσει συγκρίσεις με την Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Ωστόσο, η ενσωμάτωση αυτών των κομμάτων, ή, με άλλα λόγια, η ικανότητά τους να διεισδύουν στον κυρίαρχο πολιτικό χώρο, θέτει νέες προκλήσεις για τις σύγχρονες δημοκρατίες.

Κοινό χαρακτηριστικό των σύγχρονων ακροδεξιών κομμάτων αποτελεί η εστίαση σε εθνικιστικές πολιτικές που αποσκοπούν στο να δίνεται προτεραιότητα στους «αυτόχθονες» κατοίκους. Ο εθνικισμός τους (ή νατιβισμός) δεν είναι απλώς ένα ρητορικό εργαλείο που χρησιμοποιούν αυτά τα κόμματα, αλλά μάλλον μια ιδεολογία που στηρίζει ολόκληρη την πολιτική τους πλατφόρμα. Αυτό που διαφοροποιεί τα ακροδεξιά κόμματα από άλλα κόμματα του συστήματος που μπορεί επίσης να υποστηρίζουν κάποια εθνικιστικά ιδεώδη είναι ότι προτείνουν εθνικιστικές λύσεις για όλα τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα. Ο εθνικισμός τους μεταφράζεται σε μεταναστευτικό σκεπτικισμό και στην υιοθέτηση πολιτικών που αποκλείουν τις εξω-ομάδες από την πρόσβαση στα συλλογικά αγαθά του κράτους.

Δεδομένων των ιδεολογικών συγγενειών τους με τον φασισμό, τα ακροδεξιά κόμματα περιθωριοποιήθηκαν και απαξιώθηκαν στην Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά από μια ποικίλη και πιο υποτονική επίδοση τη δεκαετία του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και η προσφυγική κρίση του 2015 επανέφεραν την ακροδεξιά στο προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων. Στο τέταρτο ακροδεξιό κύμα, ωστόσο, κυριάρχησαν τα κόμματα της «νέας» ακροδεξιάς, τα οποία έκαναν συστηματικές προσπάθειες αποστασιοποίησης από τον φασισμό και τη ρατσιστική βία. Ενώ τα κόμματα αυτά παραμένουν σταθερά εθνικιστικά, έχουν μετριάσει τον εξτρεμισμό τους.

Σε όλη την Ευρώπη, τα ακροδεξιά κόμματα αυτής της νέας μορφολογίας, που δεσμεύονται να αποκαταστήσουν την εθνική κυριαρχία και να εφαρμόσουν πολιτικές αποκλεισμού, έχουν ενισχύσει την εκλογική τους υποστήριξη, έχουν ενταχθεί σε κυβερνητικούς συνασπισμούς ή/και έχουν επηρεάσει την πολιτική ατζέντα ως κόμματα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Η εξέλιξη αυτή πραγματοποιήθηκε εις βάρος των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων: ενώ το μέσο εκλογικό ποσοστό των ακροδε-

ζιών κομμάτων αυξάνεται σταθερά με την πάροδο του χρόνου, η υποστήριξη τόσο στην κυρίαρχη Αριστερά όσο και στη Δεξιά μειώθηκε. Συγκεκριμένα, το τέταρτο ακροδεξιό κύμα που κυριαρχεί στην ευρωπαϊκή πολιτική από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 έχει τρία χαρακτηριστικά: (1) τις επιτυχείς εκλογικές επιδόσεις των ακροδεξιών κομμάτων, (2) την εδραίωση αυτών των κομμάτων στα εγχώρια πολιτικά συστήματα, συχνά μέσω της πρόσβασης σε αξιώματα, και (3) την ικανότητα να επηρεάζουν την πολιτική ατζέντα των κυρίαρχων ανταγωνιστικών κομμάτων. Αυτή η εξέλιξη είναι ίσως η πιο ανησυχητική: τα κόμματα που ισχυρίζονται ότι «μιλούν» τη γλώσσα της δημοκρατίας και δικαιολογούν την ατζέντα τους με φιλελεύθερους δημοκρατικούς λόγους είναι πιο δύσκολο να περιθωριοποιηθούν πολιτικά και να περιριστούν θεσμικά.

Ενώ η συνολική εικόνα είναι μια εικόνα επιτυχίας, μια πιο προσεκτική ματιά δείχνει ότι οι εκλογικές επιδόσεις των ακροδεξιών κομμάτων έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά με την πάροδο του χρόνου στις ευρωπαϊκές χώρες, αποκαλύπτοντας ενδιαφέροντα περιφερειακά μοτίβα. Στη Δυτική Ευρώπη, η επιτυχία των ακροδεξιών κομμάτων παίρνει τη μορφή συστημικής εδραίωσης – δηλαδή τη σταδιακή ικανότητα των κομμάτων που απευθύνονται σε ένα συγκεκριμένο τμήμα του εκλογικού σώματος να διεισδύσουν στον κυρίαρχο πολιτικό χώρο. Ξεκινώντας ως μονοθεματικοί δρώντες που δρουν στις παρυφές του πολιτικού συστήματος, τα ακροδεξιά κόμματα αύξησαν την υποστήριξή τους πέρα από την ασφαλή εκλογική τους βάση, και ενσωματώθηκαν σταδιακά στο σύστημα είτε ως αξιόπιστα κόμματα της αντιπολίτευσης είτε ως εταίροι συνασπισμού. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά, όπως το ολλανδικό PVV, το αυστριακό FPÖ, το γερμανικό AfD και το γαλλικό RN, το οποίο κατάφερε να εξασφαλίσει 42% στον δεύτερο γύρο των γαλλικών προεδρικών εκλογών του 2022, παρά τους δεσμούς της Λε Πεν με τον Πούτιν και παρά την υποψηφιότητα του ακροδεξιού διεκδικητή Ερίκ Ζεμούρ, η οποία αναμενόταν να κατακερματίσει την ψήφο της ακροδεξιάς.

Στη Νότια Ευρώπη, η εκλογή της Χρυσής Αυγής, ενός προηγουμένως περιθωριοποιημένου νεοαξιστικού κόμματος, στο ελληνικό κοινοβούλιο το 2012 διέψευσε όλες τις θεωρίες που υποστήριζαν ότι οι ακραίες εκδοχές της ακροδεξιάς δεν μπορούν ποτέ ξανά να κερδίσουν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρόλο που η Χρυσή Αυγή απέτυχε να πιάσει το όριο του 3% στο κοινοβούλιο το 2019, άλλες δεξιές λαϊκιστικές δυνάμεις, όπως η Ελληνική Λύση, απολαμβάνουν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Αλλού στη Νότια Ευρώπη, όπου η ακροδεξιά για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν κατάφερε να σημειώσει σημαντικά εκλογικά κέρδη, τα κόμματα αυτά βρίσκονται τώρα σε άνοδο. Το ΕΛΑΜ αύξησε σταδιακά την υποστήριξή του στην Κύπρο, όπως και το Vox στην Ισπανία και –λιγότερο– το Chega στην Πορτογαλία.

Αν και η Ανατολική Ευρώπη έχει μερικά από τα πιο επιτυχημένα εκλογικά ακροδεξιά κόμματα, όπως για παράδειγμα το Fidesz στην Ουγγαρία, το PiS στην Πολωνία, το Σλοβενικό Δημοκρατικό Κόμμα (SDS) και η Εθνική Συμμαχία (NA) στη Λετονία, τα κόμματα αυτά διαφέρουν από τα αντίστοιχα της Δυτικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, τα κόμματα αυτά δεν είναι μονοθεματικά κόμματα που διεύρυναν την ε-

κλογική τους βάση, αλλά μάλλον κυρίαρχα κόμματα που ριζοσπαστικοποιήθηκαν (κυρίως στην κυβέρνηση), υιοθετώντας όλο και περισσότερο λαϊκιστικές, ανελεύθερες και αυταρχικές πολιτικές θέσεις. Στις πιο εθνοτικά ομοιογενείς χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Ουγγαρία και η Πολωνία, τα κόμματα αυτά τείνουν να απευθύνονται σε εγχώριες μειονότητες, ενώ η κινητοποίηση της ακροδεξιάς γίνεται κυρίως στη βάση κοινωνικά συντηρητικών απόψεων. Στις πιο εθνοτικά πλουραλιστικές μετακομμουνιστικές χώρες, για παράδειγμα στην Εσθονία και τη Λετονία, τα ακροδεξιά κόμματα επικεντρώνονται σε μεγαλύτερες πολιτικοποιημένες εθνοτικές ομάδες, κυρίως στις ρωσικές μειονότητες.

Όπως είναι φυσικό, η ακροδεξιά «δυναμική» συνοδεύεται από έναν πολλαπλασιασμό των μελετών όχι μόνο από την πολιτική επιστήμη, αλλά και από την πολιτική κοινωνιολογία, την πολιτική ψυχολογία και την πολιτική οικονομία. Η συστηματική συγκριτική έρευνα έχει ασχοληθεί με διάφορες διαστάσεις της μελέτης της ακροδεξιάς μέσω μιας ποικιλίας μεθοδολογικών προσεγγίσεων, που επιδιώκουν να κατανοήσουν τα διαφορετικά πρότυπα υποστήριξης στις χώρες της Δυτικής, της Ανατολικής και της Νότιας Ευρώπης. Ωστόσο, υπάρχουν λιγότερες μελέτες που επιχειρούν να συγκρίνουν συστηματικά τις επιδόσεις των ακροδεξιών κομμάτων πιο συγκεκριμένα στα Βαλκάνια. Ποιο ρόλο διαδραματίζει η ακροδεξιά στις μετακομμουνιστικές βαλκανικές κοινωνίες; Πώς –αν υπάρχει– σχετίζεται η άνοδος της ακροδεξιάς με την κομμουνιστική κληρονομιά στις χώρες αυτές και πώς συγκρίνεται με τα πρότυπα υποστήριξης των ακροδεξιών κομμάτων σε άλλες χώρες της Ευρώπης; Εστιάζοντας στις διακυμάνσεις της επιτυχίας των ακροδεξιών κομμάτων σε τρεις βαλκανικές χώρες –Σερβία, Ρουμανία και Βουλγαρία– διαχρονικά, αυτή η σημαντική συμβολή του Πέτρου Παπασαραντόπουλου ρίχνει φως σε ενδιαφέρουσες περιφερειακές δυναμικές.

Το βιβλίο ξεκινά με μια εμπειρική παρατήρηση: από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 η ακροδεξιά στα Βαλκάνια έχει γνωρίσει μια αξιοσημείωτη πτώση. Αυτό έρχεται σε έντονη αντίθεση με τη Δυτική Ευρώπη, όπου, όπως προαναφέρθηκε, τα ακροδεξιά κόμματα έχουν ενισχύσει τόσο τις εκλογικές τους επιδόσεις όσο και την ικανότητά τους να επηρεάζουν τον κομματικό ανταγωνισμό. Γιατί η εκλογική τύχη της ακροδεξιάς στις μετακομμουνιστικές βαλκανικές χώρες διαφέρει τόσο πολύ από την υπόλοιπη Ευρώπη; Ο Παπασαραντόπουλος απαντά σε αυτά τα ερωτήματα πραγματοποιώντας μια θεωρητικά τεκμηριωμένη και εμπειρικά στιβαρή πολυσύνθετη σύγκριση μεταξύ Σερβίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας, εμπλουτισμένη με συγκριτικές αναφορές σε άλλες περιπτώσεις, κυρίως από την Ανατολική Ευρώπη, όπως για παράδειγμα την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβακία, αλλά και την Ελλάδα, τη μόνη βαλκανική χώρα που δεν μοιράζεται το κομμουνιστικό παρελθόν.

Ο Παπασαραντόπουλος εξετάζει τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της ακροδεξιάς –τον νατιβισμό, τον λαϊκισμό και τον αυταρχισμό– στο βαλκανικό πλαίσιο και τοποθετεί τις εκλογικές επιδόσεις των κομμάτων αυτών στο πλαίσιο της ζήτησης και της προσφοράς. Αφετηρία αυτής της πλούσιας συμβολής είναι η έκταση του βαλκανικού εξαιρετισμού που ορίζεται τόσο με γεωγραφικούς όσο και με πολιτικούς όρους.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των μετακομμουνιστικών βαλκανικών χωρών, όπως η Ρουμανία, η Σερβία και η Βουλγαρία, είναι η πηγή της νομιμοποίησης των ακροδεξιών κομμάτων. Επειδή τα σημαντικότερα ακροδεξιά κόμματα αντλούν τη νομιμοποίησή τους από την ίδια την κομμουνιστική περίοδο, η κομμουνιστική κληρονομιά είναι υψίστης σημασίας για την κατανόηση των διαστάσεων τόσο της προσφοράς όσο και της ζήτησης της υποστήριξης των ακροδεξιών κομμάτων σε αυτές τις χώρες. Όσον αφορά την προσφορά, οι «φαιοκόκκινοι συνασπισμοί» που υποστηρίζονται από τον εθνικισμό διαμορφώνουν το κομματικό επίπεδο. Όσον αφορά τη ζήτηση, το επίπεδό της το διαμορφώνει το «φαιοκόκκινο» προφίλ των ψηφοφόρων.

Αυτή η συνεργασία μεταξύ των δύο άκρων μπορεί να ερμηνευθεί ως ανησυχητικό φαινόμενο όσον αφορά τις προοπτικές εκδημοκρατισμού. Επισημαίνοντας ότι δεν πρόκειται για μεμονωμένο φαινόμενο, ο Παπασαραντόπουλος κάνει συγκριτικές αναφορές στην Ελλάδα, η οποία επίσης βίωσε έναν συνασπισμό μεταξύ απίθανων συντρόφων, του ΣΥΡΙΖΑ και του ΑΝΕΛ, το 2015, κατά τη διάρκεια της κορύφωσης του ευρωπαϊκού λαϊκισμού. Τελικά, όμως, οι συνασπισμοί αυτοί δεν είχαν διάρκεια. Αντιθέτως, οι «φαιοκόκκινες» συμμαχίες μπορεί να συνέβαλαν στην παρακμή της ακροδεξιάς στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια: ο αναχρονιστικός χαρακτήρας της ακροδεξιάς στις χώρες αυτές και η προσκόλλησή της στο παρελθόν καταδικάζουν τα ακροδεξιά κόμματα στο περιθώριο του πολιτικού συστήματος.

Είναι η περιθωριοποίηση της ακροδεξιάς στις μετακομμουνιστικές βαλκανικές χώρες ένα προσωρινό φαινόμενο; Ο μεγαλύτερος κίνδυνος, υπογραμμίζει το βιβλίο, μπορεί πράγματι να προέρχεται από τη ριζοσπαστικοποίηση της κυρίαρχης πολιτικής τάσης, όπως συνέβη σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία. Ενώ η βαλκανική άνοιξη της δεκαετίας του 2010 αποτελεί θετική εξέλιξη, οι κίνδυνοι δημοκρατικής οπισθοδρόμησης παραμένουν. Πράγματι, η κατάσταση της ακροδεξιάς στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια, όπως και αλλού στην Ευρώπη, είναι ρευστή. Εστιάζοντας στις συνθήκες που συνέβαλαν στην άνοδο και την πτώση της, αυτό το επίκαιρο βιβλίο προσθέτει σημαντική αξία στην κατανόηση των προτύπων υποστήριξης των ακροδεξιών κομμάτων στις μετακομμουνιστικές κοινωνίες.

Δάφνη Χαλικιοπούλου
Λονδίνο, 1 Μαΐου 2022